

Kees de Groot, The Liquidation of the Church,

London – New York: Routledge
2018, 186 s.

ISBN 978-1-472-47786-6.

Začátkem roku 2018 vyšla anglicky psaná monografie nizozemského akademika Keese de Groota s atraktivním názvem *The Liquidation of the Church*. Samotný název knihy může naznačovat důvody, proč by tento titul mohl být zajímavý i v českém – údajně silně sekulárním a ateistickém – prostředí. Lákavé pojmenování ovšem skrývá dvojnáznost, jež se může stát velkým překladatelským oříškem. Hovoří totiž nejen o procesu úpadku a rozměňování církve, jak se na první pohled zdá, ale odkazuje především k Zygmutu Baumanovi a jeho známému konceptu *tekutosti*. V de Grootově hledáčku tedy není ani tolik církev (z)likvidovaná, jako tekutá a nevratně se transformující. Kniha je tak primárně jednou z dalších analýz situace náboženství a spirituality v pozdní modernitě, a to na pomezí sociologie náboženství a teologie, jak sám autor uvádí. De Groot deklaruje, že svou knihou chce náboženství v pozdní modernitě zobrazit jako plně protikladů, prolínajících se se spiritualitou a poukázat na odlišné formy, které na sebe náboženství bere, když opouští „náboženské pole“ (s. 3-6). Rozlišuje přitom dva základní typy náboženství, „pevné“ (*solid*) a „tekuté“ (*liquid*), které vykládá jako koexistující a vytvářející hybridní formy, nikoliv jako protiklady či alternativy (s. 22). Jako příklady těchto hybridních forem uvádí televizní přenosy bohoslužeb, církevní centra duchovního růstu či instituci kaplanství, které dále v knize detailně rozebírá.

V první kapitole autor předestírá svou tezi a tvrdí, že náboženství jakožto instituce se rozpadá a v mnoha oblastech se transformuje do tekuté formy. Tento přechod má podle něj tři fáze, jež dále v knize demonstruje na příkladech: 1) reakce náboženství

na celospolečenský kontext podporující individuální volbu a zážitky, 2) prodávání vlastních služeb jiným institucím a 3) izolace původně náboženských prvků v rámci sekulární sféry (s. 21). Sociologickým teoretickým zdrojem, jak již bylo řečeno, je de Grootovy především Baumanovo dílo. Autor však záměrně rozšiřuje vnímání náboženství, které je u Baumana ve vztahu k tekuté modernitě omezeno pouze na fundamentalistické formy. Dále de Groot silně čerpá z díla britského teologa Petea Warda (Pete Ward, *Liquid Ecclesiology: The Gospel and the Church*, Boston: Brill 2017; id., *Participation and Mediation: A Practical Theology for the Liquid Church*, London: SCM Press 2008), vyčítá mu však přílišné teologické zaměření a některá sociologicky naivní tvrzení.

Druhá kapitola, která se snaží nahlédnout „za hranice farnosti“ („Parish and beyond“), se analyticky zabývá současnou situací církve v Nizozemí. Po krátkém historickém vzhledu autor konstatuje, že především Římskokatolická církev přestala být pro většinu obyvatel zajímavou kvůli své přílišné konzervativnosti. Zásadní chybu spatřuje autor v tom, že během radikální obnovy církve po druhé světové válce proběhlo jen málo důležitých změn, a navíc veskrze špatným směrem, což oslabilo její pozici na náboženském trhu (s. 35-41). To jsou podle něj hlavní důvody, jež vedly k odcizení a v očích většiny vytvořily z církve sice povědomý, ale jaksi podivný fenomén (s. 43). Již během čtení těchto řádků by měl český čtenář zpozornět: nizozemské a české prostředí mohou mít v tomto ohledu společného více, než se zdá.

Ještě silnější pocit *déjà vu* se možná dostaví ve třetí kapitole. Zde totiž de Groot předestírá scénář, který podle něj v Nizozemí nastane kolem roku 2030, kdy počet katolíků v populaci zřejmě klesne na 10 % (s. 47). Je až zarážející, jak nápadně jeho predikce popisuje současný stav náboženství v českém prostředí, v němž, jak známo z dostupných údajů z posledního sčítání lidu (2011), Římskokatolická církev dosáhla pávě takového procentuálního zastoupení. Autor zde uvádí takové rysy „přicházející éry“ jako neschopnost církve oslovit mladé lidi, vysokou nedůvěru v církve či

ztrátu církevní kontroly nad významnými oblastmi společnosti (s. 47-51). V tomto kontextu se zabývá také konceptem tzv. otevřené církve, jejími typy a riziky (s. 58-60). Domnívám se, že mnohé ze zde uvedeného by mohlo být velmi podnětným čtením i pro samotné české věřící a církevní činitele, ovšem s přihlédnutím ke kritice, kterou uvádím níže.

Čtvrtou kapitolu de Groot věnuje různým typům událostí a akcí (*events*), které chápe jako z povahy tekuté. Jsou totiž charakterizovány důrazem na zážitky (jež jsou pro autora jedním z hlavních rysů tekutosti), vytvářením sítí a možností volby (s. 65-66). Během těchto akcí, které považuje za typicky spíše evangelické než katolické, si všímá především napětí mezi předepsaným řádem a skutečnou praxí. Jakési žitelné východisko z této situace vidí v menších komunitách, kterým předpovídá významnou budoucnost, ať už jde o hnutí neo-katolická či charismatická (s. 72-74).

Pátá kapitola se zabírá médií, především pak televizí. Autor vychází z předpokladu, že „hranice mezi církví a okolním světem se stále více rozplývají a další strany přebírají části původně náboženské tradice“ (s. 79). Věnuje se zde především výzkumu, na kterém sám participoval a jenž se zabýval percepce diváků televizních přenosů bohoslužeb (není bez zajímavosti, že zde převažují ženy nad 60 let, které si často při sledování vytvářejí své vlastní rituály). Tento fenomén, který ovšem podle něj nelze srovnávat například s televangelismem, pracuje se třemi typy prostor: fyzickým, virtuálním a lokálním. Poslední jmenovaný je již mimo kontrolu oficiálního náboženství, a právě tento aspekt byl ve středu zájmu výše jmenované studie. Nejdůležitějším závěrem je pro de Groota pocit sounáležitosti s církví a propojení s ostatními věřícími, který zkoumaní diváci vyjadřovali. Zároveň byl v jejich výpovědích přítomný silný důraz na individualitu, typický pro tekuté pojetí církve. De Groot uzavírá kapitolu konstatováním, že tekutá církev není jen výsadou mladé generace, a znovu opakuje, že nejde o alternativu, ale jakýsi „doplňk“ tzv. pevné církve.

V šesté kapitole se autor věnuje tzv. duchovním centrům, která mají sice zázemí

v některé z křesťanských církví, portfolio jimi nabízených služeb je však mnohem širší a může zahrnovat například i jógu či poznávání různých duchovních tradic. Autor zde otvírá otázku vztahu náboženství a spirituality z pohledu různých teorií – zpočtybně tak například „spirituální revoluci“ v pojetí Woodheadové a Heelase či kompenzační tezi (de Hart, Becker). Napadá i často se objevující jasnou dichotomii náboženství a spirituality jako dvou odlišných fenoménů, kterou chce překonat zaměřením se na aspekty individuality a kolektivity, mezi nimiž spatřuje hlavní tenzi v rámci zkoumaného pole (s. 108). De Groot se v této kapitole na křesťanství dívá z hlediska jeho úspěšnosti na duchovním trhu, je ovšem skeptický k tomu, že by se křesťanství znovu podařilo získat na tomto trhu zásadní podíl (s. 109). Predikuje duchovním centrům dva různé scénáře: buď se stanou „obecně duchovními“ a osloví i lidi mimo církve, nebo naopak zakotví v konfesním zaměření a budou podpurnými ostrůvky pro zbývající věřící v procesu stále rostoucí sekularizace. V obou případech je pro něj ovšem podstatné, že je to institucionální církve, která ztrácí kontrolu (s. 109-110). I zde by pozorný čtenář mohl spatřovat paralelu s vývojem v Česku, kde duchovní trh bují už druhým desetiletím a podobně zaměřená centra se těší výrazné pozornosti bez ohledu na jejich původní ideologické pozadí.

Šedmá kapitola zaměřená na instituci kaplanství má výstižný podtitul „devastující úspěch kaplanství“. Autor zde primárně popisuje „napětí mezi perspektivami organizující pevné církve a vlivem prostředí“, tedy sekularity, v níž se postupně rozpouští náboženská identity (s. 115). V roli kaplana se církve, obrazně řečeno, vydává za hranice farnosti (ať už jde o prostředí nemocnic, vězení či armády) a je nucena v rámci komunikace „překládat“ svá sdělení. V průběhu času se totiž z původní křesťanské péče o duše stala relativně samostatná profese, která například v kontextu nizozemské náboženské hyper-diverzity vyžaduje především expertní vědění, přesné kompetence a vyškolené specialisty (s. 116-117). De Groot si tedy klade otázku, zda je kaplanství v tekuté modernitě stále

přežívající relikty náboženství, nebo profese, která jako taková nahrazuje náboženské kompetence. V tomto ohledu autor prezentuje poměrně užitečné dělení na tři různé způsoby, jak je ke kaplanství v praxi přistupováno: v prvním případě se kaplanství chápe jako doprovázení v krizi, ve druhém se od kaplana vyžaduje, aby byl spíše expertem na dané prostředí (např. zdravotnictví), a ve třetím je pozornost soustředěna na udělování svátosti a morální vedení. Přestože se tyto ideální typy v terénu překrývají, všem je společná tendence zobecňovat a sekularizovat původní verzi křesťanské péče (s. 123). Slovy hlavní teze autora, „pozůstatky pevných náboženství z dob modernity jsou používány v kontextu náboženské diverzity, která je typická pro tekutou modernitu“ (s. 124).

Na tomto místě se vyplatí se znovu vrátit ke srovnání situace v České republice a Nizozemí a poukázat na společné rysy a rozdíly na konkrétním příkladu. Ačkoliv se zdá, že situace v Nizozemí by mohla být v mnoha ohledech srovnatelná s českými čísly, minimálně co do počtu lidí hlásících se k Římskokatolické církvi či deklarujících duchovní hledačství, hlavním rozdílem je náboženská diverzita a přítomnost náboženství ve veřejném prostoru. Zatímco tedy v Nizozemí musí kaplan počítat s tím, že má i z hlediska práva uspokojovat duchovní potřeby křesťanů, muslimů i hinduistů; čeští kaplani a kaplanky jsou stále pevně zakotveni ve své denominaci. Nizozemí tak umožňuje působení například duchovně orientovaných kaplanů bez vazby na konkrétní tradici, v Česku pak pozorujeme spíše opačný trend (viz nedávná směrnice Ministerstva zdravotnictví zakazující působení duchovních poradců mimo Asociaci nemocničních kaplanů, tedy bez vazby na státem registrovanou církev). V českých podmínkách tedy zřejmě vývoj nespěje stejným směrem jako v Nizozemí, kde vzniká kaplanství s jen velmi volnou vazbou na církev. Čeští kaplani sice rádi upozorňují na svou výjimečnou ekumenickou spolupráci, důvod však tkívá spíše v tendenci české společnosti vytlačovat náboženství z veřejného prostoru. Ekumenická spolupráce, rozměňující jasně deklarovanou příslušnost ke konkrétní náboženské instituci,

je tak spíše snahou o spojení sil než mostem k sekularizaci profese.

V osmé kapitole je otevřeno téma vývoje péče o mentální zdraví, jež podobně jako kaplanství má své kořeny v péči církve o lidské duše. Tuto oblast však podle autora církev zcela ztratila ze své kompetence. Z mého pohledu se jedná o jednu z méně přesvědčivých kapitol, neboť stojí pouze na longitudinální analýze jediného časopisu. Teze je sice důkladně vyargumentovaná, ale poprvé se zde ukazuje jedna ze zásadních slabín celé knihy, a to absence přesvědčivé definice náboženství. Náboženstvím a náboženskostí se přitom operuje od samého počátku až do konce, ovšem počítá se s jakýmsi intuitivním předporozuměním, jež umožňuje bez dalších vymezení například konstatovat, že „sekulární sféra nepřekonává náboženství, ale cosi náboženského expanduje do sekulární sféry“ (s. 136). Zásadním poznatkem z celé kapitoly tak zůstává doložení, že to, co jednou bylo alternativou a inovací (psychoterapie, expertíza mentálního zdraví), se stalo dominantní perspektivou (oproti pastorační péči). Církev jako instituce tak ztratily kontrolu nad polem, které samy pomáhaly vytvořit (s. 142). Otázkou ovšem je, zda takových případů není mnohem více a s často ambivalentnějším výsledkem, což by stálo alespoň za krátkou zmínku (např. vzdělávání, charitativní práce, paliativní péče).

Předposlední, devátá kapitola rozebírá konkrétní projekt muzea v nizozemském městě Zoetermeer. Cílem projektu bylo prezentovat náboženskou diverzitu obyvatel, a to v hutné atmosféře po vraždách proti-muslimského politika Pima Fortuyna a režiséra Theo van Gogha. Projekt byl tak veden záměrně směrem k sociální kohezi a náboženství prezentováno jako soukromou až intimní záležitost produkující primárně pozitivní pocity (s. 152-154). „V tekuté modernitě,“ komentuje de Groot, „je náboženství používáno především jako kulturní zdroj“ (s. 147). V závěru kapitoly se pak zamýšlí, zda lze taktó shromážděnou skupinu různých věřících v neutrálním prostředí považovat za projev tekutého náboženství. Odpovídá si kladně, a to především s ohledem na silný důraz na soukromé po-

jetí náboženství. Dodává ovšem, že podobné projekty jsou poměrně překérní aktivitou, neboť v sobě skrývají tři hlavní hrozby: nebezpečí „neadekvátního synkretismu“, chápání jednotlivce jako reprezentanta celé komunity a politizaci náboženství (s. 158-159).

Poslední kapitolu před samotným závěrem věnuje de Groot tématu divadla. Divadlo je podle něj jednou z dalších sfér, kde se náboženské praktiky objevují dekontextualizovaně mimo vlastní pole. Jeho cílem je v podstatě sledovat „liturgické formy v divadle“ (s. 166) – stejně jako tento záměr je ovšem vratké i vyznění celé kapitoly. Díla, o kterých autor píše, jsou převážně pro provokaci až sarkastického rázu, a jak sám přiznává, nemluvil s nikým z diváků, a jde tak jen o jeho subjektivní dojmy z představení. V podstatě tedy popisuje několik holandských alternativních her, které sám navštívil. To mu ale nebrání činit poměrně dalekosáhlé závěry: divadlo považuje za typicky tekuté zacházení s náboženstvím, přičemž obě sféry mají něco společného a přítom i cosi rozdílného (s. 172). Uzavírá, že jak vědci, tak divadlo se vlastně zabývají stejnou otázkou, a totiž „relevanci náboženství ve světě, kde se rapidně mění kontinuita náboženských tradic“ (s. 173). Mělkost tohoto tvrzení se pak přelévá i do krátké závěrečné kapitoly.

Zde de Groot rekapituluje a shrnuje své poznatky z celé knihy. Vymezuje se přitom proti konstatování, že úbytek členů v církvích znamená konec náboženství (s. 181). Zopakuje přitom svou mantru, že „náboženství se mění“ a že jde o velkou výzvu pro obvykle používaný koncept náboženství. Vzápětí ale doplňuje, jako ostatně téměř ve všech případech, příklad Římskokatolické církve a dodává tipy, jak by měla ideálně nově fungovat. Zároveň zhodnocuje přínos svých tezí jako „vykreslení realističtějšího obrazu západního křesťanství“ (s. 186). Autorovo volné zaměňování náboženství, Církve (psané s velkým počátečním písmenem), (západního) křesťanství a Římskokatolické církve, celkem fungující v jednotlivých dílčích studiích, se v závěru stává dosti nápadným a jen upozorňuje na bazální nejasnosti. Co se tedy v současné společnosti transformuje a mění? Jsou to

(všechny) křesťanské církve? Nebo jakési obecné „náboženské režimy“ (s. 183)? Co si má čtenář představit pod označeními jako „náboženské pole“ (s. 172)?

Je to právě rezignace na přesvědčivé obhájení výzkumného objektu, která tvoří nejslabší článek de Grootovy knihy. Bez vyargumentovaných definic takových zásadních pojmů, jako je náboženství či komunita, se musí čtenář spoléhat na vlastní intuitivní porozumění, což by se u vědeckého textu stávat nemělo. Autorovo eurocentrické rovnítko kladené mezi náboženství a instituci bez ohledu na diverzitu tradic je o to víc zarážející v nizozemském kontextu, kde se problematika islámu a nevyvírá. Další otázkou je, zda by se řada nesrovnalostí, na které de Groot naráží, nedala vysvětlit jinými přístupy tradiční religionistiky. Například popisované konflikty mezi představiteli církví a běžnými farníky lze podle mého nahlízet užitečně prizmatem žité a normativní religiozity. Nutnost „překládání“ náboženské zprávy, jak ji vidíme u kaplanů, zase podrobně rozpracovává Jürgen Habermas (např. Jürgen Habermas, *An Awareness of What Is Missing: Faith and Reason in a Post-Secular Age*, Cambridge: Polity Press 2010).

Druhým zásadním problémem knihy je její roztržitost. Autor zde v podstatě prezentuje řadu dílčích studií, na kterých se podílel, což je z pohledu akademického poměrně pochopitelné, čtenáři to ovšem příliš nepomáhá zaměřit pozornost a sledovat jedno určité, byť třeba i zajímavé téma. Jednotlivé studie se navíc značně liší metodologicky – od kvantitativních dotazníků přes textovou analýzu po čistě subjektivní zúčastněné pozorování. Jak již bylo řečeno výše, koncept tekuté církve (či tekutého náboženství?) je příliš slabý na to, aby udržel knihu pohromadě. Je škoda, že vazba na autorovu teorii není vždy jasně obhájena a vysvětlena, neboť některé jeho předcházející publikace (Kees de Groot, „The Church in Liquid Modernity: A Sociological and Theological Exploration of a Liquid Church“, *International Journal for the*

Study of the Christian Church 6/1, 2006, 91-103; id., „Three Types of Liquid Religion“, *Implicit Religion* 11/3, 2008, 277-297) jsou v tomto ohledu mnohem konzistentnější a srozumitelnější.

Závěrem lze tedy říci, že autor v knize nabízí poměrně funkční rámec pro porozumění vývoji křesťanské církve v postmoderní době, jde ale spíše o inspiraci k vlastnímu přemýšlení. Knihu bych doporučila

především jako sbírku různých případových studií provedených v prostředí, které v mnoha ohledech může být blízké náboženskému milieu v České republice. Propojení autorovy role sociologa a teologa může být zajímavé i pro religionisty, kteří ovšem musí přistupovat kriticky k některým výše uvedeným sporným místům textu.

ANDREA BELÁŇOVÁ